

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش حوزه‌های علمیه در جذب و ایجاد انگیزه و نشاط دینی جوانان

زهرا کرمی فراهانی^۱

چکیده

حوزه‌های علمیه به عنوان نهادهای سنتی تربیت و تبلیغ دین، در عصر حاضر با چالش جدی کاهش اقبال و نشاط دینی در نسل جوان مواجهند. این مقاله با روشی توصیفی-تحلیلی، به واکاوی این مسئله می‌پردازد و استدلال می‌کند که علت اصلی این چالش، شکاف میان ذائقه‌ها، پرسش‌ها و زیست رسانه‌ای جوانان از یک سو، و روش‌ها، محتوا و زبان غالب در نظام سنتی حوزوی از سوی دیگر است. یافته‌ها نشان می‌دهد جوان معاصر با ویژگی‌هایی چون پرسشگری نقادانه، نیاز به دینداری عقلانی و تجربه گرا، و اقبال گزینشی به برنامه‌ها، بیش از هر زمان دیگری خواستار صورتی پویا، کاربردی و جذاب از معارف دینی است. در مقابل، حوزه‌های علمیه با موانع درونی مانند روش‌های آموزشی غیرتعاملی، محتوای غیرروزآمد و ضعف در پاسخگویی نظام‌مند به شبهات، و همچنین موانع بیرونی مانند هجمه رسانه‌های رقیب، گسترش سکولاریسم و پدیده‌ی «دینداری انتخابی» روبرو هستند. راه برون‌رفت از این وضعیت، در گرو تحول راهبردی حوزه‌ها و گذار از نقش صرفاً «دستوردهنده» به نقش «خدمت‌گزار، پاسخگو و همراه» است. این تحول مستلزم به‌کارگیری روش‌های نوین ارتباطی و هنری، برخورد مبتنی بر لطافت و حکومت بر دلها، تقویت بصیرت دینی در جوانان، و مهم‌تر از همه، ارتقای جدی سطح علمی و مهارتی طلاب برای گفت‌وگوی مؤثر و عقلانی با نسل جدید است. درنهایت، آینده‌ی تأثیرگذاری دینی حوزه‌ها در گرو توانایی آنان در هم‌زبانی و هم‌دلی با جوان، ارائه‌ی روایتی نشاط‌آفرین و امیدبخش از دین، و پاسخ قانع‌کننده به نیازهای اصیل معنوی در زندگی پیچیده‌ی امروز است.

کلید واژه: انگیزه، جوانان، نشاط دینی، نقش

^۱ - طلبه سطح ۴، موسسه آموزش عالی حوزوی ریحانه النبی (س)

مقدمه

در عصر حاضر، جوانان به عنوان سرمایه‌های انسانی و معنوی هر جامعه محسوب می‌شوند و از طرفی در معرض جریان‌های فکری و فرهنگی متعدد و گاه متعارضی قرار می‌گیرند که پاسخ مناسبی برای آن ندارند. به همین دلیل حفظ هویت دینی و ایجاد انگیزه پایدار برای زیست معنوی در نسل جوان، از دغدغه‌های اصلی نظام‌های دینی و فرهنگی است. در این میان، حوزه‌های علمیه، به عنوان نهادی دیرپا، دغدغه‌مند و اثرگذار در تولید و ترویج معارف دینی، مسئولیت خطیری در پاسخگویی به نیازهای روحی و معنوی جوانان دارند. نشاط دینی به معنای شادابی و پویایی در باورها، اعمال و احساسات دینی، عاملی کلیدی در تداوم دینداری جوانان است. این نشاط تنها با آموزش رسمی محقق نمی‌شود، بلکه مستلزم ایجاد جذابیت، ارائه الگوهای سازنده، پاسخگویی به شبهات و ایجاد فضای تعاملی و پرسش‌محور است که برنامه‌ریزان آموزشی، اساتید و طلاب نقش بسزایی در این زمینه دارند. حوزه‌های علمیه با برخورداری از ذخایر غنی علمی، اخلاقی و عرفانی، و نیز شبکه گسترده طلاب و مبلغان، ظرفیت بی‌بدیلی برای تأثیرگذاری بر نسل جوان دارند.

این مقاله در پی آن است که با نگاهی نو و نظام‌مند، نقش حوزه‌های علمیه را در سه محور جذب، ایجاد انگیزه و تولید نشاط دینی در جوانان بررسی کند و الگویی کارآمد برای بهینه‌سازی این نقش ارائه دهد. حال این سوال مطرح است که: «حوزه‌های علمیه چه راهبردها و سازوکارهایی باید اتخاذ کنند تا به‌طور مؤثر موجب جذب، ایجاد انگیزه و تقویت نشاط دینی در نسل جوان شوند؟ و همچنین مهم‌ترین چالش‌ها و موانع درونی و بیرونی پیش‌روی حوزه‌های علمیه که مانع از تحقق نقش آنان در ایجاد نشاط دینی در جوانان می‌شود، کدام‌اند و چه راهکارهایی برای آن موجود است؟ سوال اصلی، هدف غایی و جهت کلی پژوهش را نشان می‌دهد. و سوال فرعی، پیش‌نیاز و مقدمه‌ای منطقی برای پاسخ به سوال اصلی است. فرضیه‌های این تحقیق عبارتند از:

۱. به نظر می‌رسد اتخاذ رویکردی تعاملی، پاسخگو و مبتنی بر ایجاد تجربه‌های معنوی جذاب توسط حوزه‌های علمیه (به عنوان متغیر مستقل)، می‌تواند به‌طور معناداری بر جذب، ایجاد انگیزه و تقویت نشاط دینی در نسل جوان (به عنوان متغیر وابسته) تأثیر بگذارد. ۲. به نظر می‌رسد شکاف میان روش‌ها و زبان سنتی حوزوی با انتظارات نسل جوان (مانند روش‌های غیرتعاملی، محتوای

غیرروزآمد و ضعف در پاسخ به شبهات)، به عنوان مهم‌ترین مانع درونی، و هجمه رسانه‌های رقیب و گسترش پدیده‌هایی مانند دینداری انتخابی، به عنوان مهم‌ترین موانع بیرونی، نقش تعیین‌کننده‌ای در کاهش تأثیرگذاری حوزه‌ها و افت نشاط دینی جوانان ایفا می‌کنند.

در مورد پیشینه‌های تحقیق هم باید گفت: پژوهش‌های پیشین مرتبط با موضوع این مقاله را می‌توان در دو دسته اصلی مطالعات داخلی و مطالعات خارجی دسته‌بندی کرد که پژوهش‌های داخلی در مورد مطالعات دینی-تربیتی است مثل مقاله: «اهداف تربیتی دینی نوجوان و «نشاط دینی و عوامل مؤثر بر آن، نویسنده: زینب نیرومند و همکاران، نشریه پژوهش د رمسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۲۸، ۱۳۹۹» در این حوزه قرار می‌گیرند. این دسته از تحقیقات، بر تبیین مبانی نظری تربیت دینی و شناسایی نیازهای نسل جوان تمرکز دارند و نقطه قوت این پژوهش‌ها، تأکید بر لزوم ایجاد جذابیت و پاسخگویی به ابعاد عاطفی و شناختی جوانان است. پیشینه بعدی به تحلیل کارکرد حوزه‌های علمیه پرداخته است که به عنوان نمونه به این مقاله اشاره می‌شود که به بررسی تاریخی، ساختاری و کارکردهای اجتماعی نهاد حوزه‌های علمیه پرداخته‌اند. پژوهش‌هایی با عناوینی چون «تحولات آموزشی حوزه‌های علمیه، سایت پایگاه اطلاع رسانی حوزه، نویسنده: علی اکبر ذاکری، ۱۳۸۵» این نوع تحقیقات هم به روشن‌سازی سنت‌ها، ساختار و رسالت ذاتی این نهاد در تبلیغ و هدایت کمک می‌کنند. و اما نوعی دیگر از پیشینه‌های داخلی به موضوع رسانه، فضای مجازی و دینداری پرداخته است مثل: مقاله‌ی «گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی، شماری از تحقیقات به تأثیر این فضا بر باورها و رفتارهای دینی جوانان پرداخته‌اند. مقالاتی با موضوع «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر گرایش دینی، حسن قرباغبو همکاران، نشریه مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۴۰۰» که به‌چالش‌های نوظهوری مانند شبهه‌افکنی، کاهش مرجعیت سنتی و ظهور پدیده‌ی دینداری انتخابی پرداخته است.

برخی از پژوهش‌های مرتبط خارجی نیز به نظریه‌های جامعه‌شناسی دین پرداخته‌اند، مانند: «سکولاریزاسیون، اثر "برگر" که بر کاهش نفوذ اجتماعی دین در جوامع مدرن تأکید دارد، یا نوشته‌ی: «دین شخصی‌شده، اثر "لاکمن" که بر فردی‌شدن و گزینشی‌شدن باورهای مذهبی

تمرکز نموده‌اند و برای تحلیل شرایط دینداری جوان ایرانی، قابل استفاده است.. این نظریات نشان می‌دهند که تضعیف اقتدار نهادهای دینی و فردی شدن معنویت، پدیده‌ای جهانی اما با نمودهای خاص در هر فرهنگ است.

در نتیجه، نوآوری و هدف مقاله حاضر در این است که با تلفیق نگاه درونی به ساختار و قابلیت‌های حوزه و تحلیل بیرونی از ویژگی‌های نسل جوان و فضای رسانه‌ای، از مرحله توصیف فراتر رفته و یک چارچوب راهبردی منسجم و کاربردی ارائه دهد. تمرکز بر مفاهیمی چون «تحول نقش حوزه از دستوردهندگی به پاسخگویی»، «بهره‌گیری خلاقانه و هوشمند از رسانه‌ها ضمن حفظ اصالت محتوا» و «ارائه راه‌حل برای مقابله با پیامدهایی چون دینداری گزینشی»، می‌تواند این تحقیق را از پژوهش‌های پیشین متمایز سازد و گامی در جهت پر کردن شکاف موجود بردارد.

۱- مفهوم‌شناسی

درک دقیق و مشترک از کلیدواژه‌های پژوهش، سنگ بنای تحلیل و بررسی‌های بعدی است. از این‌رو، در این بخش به تبیین و تعریف مفاهیم اصلی تحقیق «انگیزه، جوانان، نشاط دینی، نقش» در دو سطح لغوی و اصطلاحی پرداخته می‌شود تا چارچوب مفهومی مقاله به وضوح ترسیم گردد.

۱-۱. انگیزه

انگیزه در لغت به معنای: «سبب و باعث چیزها، موجب. علت» (دهخدا، ۱۳۹۱، ج اول، ص

۸۷۳)

«انگیزه در اصطلاح روان‌شناسی، به مجموعه‌ای از عوامل و دلایل که فرد را به انجام عمل خاصی ترغیب می‌کند، اشاره دارد. این عوامل می‌توانند داخلی (مثل نیازها و تمایلات شخصی) یا خارجی (مثل پاداش‌ها و فشارهای اجتماعی) باشند. انگیزه‌های داخلی را می‌توان در رضایت شخصی دانست، افرادی که به دلایل شخصی یا جالب بودن یک فعالیت به آن مشغول می‌شوند یا به دلیل کنجکاوی تمایل به یادگیری و کسب تجربه‌های جدید دارند» (سایت ویکی پدیا،

[/https://fa.wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org)

۲-۱. جوان

کلمه جوان در لغت به معنی برنا. «هر چیز که از عمر آن چندان نگذشته باشد، شاب، مقابل پیر» (دهخدا، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۳۸۷۰)

دستیابی به تعریف یگانه برای جوان و جوانی و به‌ویژه بیان دقیق دوره‌ی سنی آن در منابع اسلامی و روان‌شناسی و تربیتی، بسیار دشوار است و جمع کردن میان آن‌ها دشوارتر. با این حال، «دوره‌های تربیت را این‌گونه دسته‌بندی کرده‌اند: نوزادی، کودکی، نوجوانی و جوانی. در این میان محدوده‌ی سنی جوانی، ۱۶ تا ۲۰ سال است» (شکوهی، ۱۳۹۷، ص ۱۹۸) البته برخی ۲۰ تا ۳۰ سال و گروهی نیز ۱۵ تا ۲۰ سال را دوره‌ی جوانی دانسته‌اند. با این حال، «قطع‌نامه‌ی عمومی سازمان ملل متحد، واژه‌ی جوان را برای سن ۱۸ تا ۲۴ سال، برگزیده است» (قائم‌ی، ۱۳۹۳، ص ۱۵)

استاد مطهری جوان را در اصطلاح به دو صورت تعریف می‌کند: «تعریف اول این که جوان شخصیتی است دارای سن خاص و حالات روحی و روانی و نیازهای مخصوص. و تعریف دوم ایشان از جوان این است که جوان کسی است که به خاطر تحصیلات و سواد و آشنایی اش با اندیشه‌های جدید، دارای فکر نو و سؤالات تازه است و حاضر نیست مانند جوانان نسل گذشته بدون دلیل عقلی و منطقی همه چیز را بپذیرد. به عبارت دیگر، جوانان امروز چشم و گوششان بیشتر باز شده است و به همین دلیل است که رهبری، ارشاد و هدایت جوانان امروز به مراتب مشکل‌تر از نسل جوان گذشته است، که اگر برای هدایت و رهبری نسل جوان امروزی فکر اساسی نشود، آینده جامعه ایران به طور کلی از دست خواهد رفت» (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۱۴۹)

۳-۱. نشاط دینی

«نشاط» در لغت به معنای خوشی، خرمی، سرور، شادی، طرب، خرسندی، سرزندگی، زنده‌دلی و خوشدلی است، در بسیاری از موارد، «شادی» و «نشاط» به یک معنا به کار رفته. (دهخدا، ۱۳۹۱، ج ۱۳، ص ۱۹۸۷۱۳)

شادی و نشاط در فرهنگ و ادب فارسی با مفاهیمی نظیر: سرور، تازگی، طراوت، شادمانی، خوشی و سرزندگی، زنده‌دلی، سبکی و چالاکی، طرب، خرسندی، کامروایی، رغبت درونی، ضد افسردگی و نظیر آن، معادل دانسته شده است. واژه دین در فرهنگ لغات، مترادف با کلماتی چون:

از هنر، ادبیات و پلتفرم‌های دیجیتال برای عرضه مفاهیم دینی به صورتی جذاب، یک ضرورت انکارناپذیر است.

اگر روحانیون به وظیفه‌ی خود به خوبی عمل کنند می‌توانند با جاذبه صحیح و دافعه‌ی به موقع بر دل‌ها حکومت نموده و مردم را به سمت خود جلب نمایند. شهید مطهری در مورد جاذبه و دافعه می‌نویسد: «روحانیت در برخورد با مسائل و افکار گوناگون اجتماعی و صاحبان اندیشه‌ها دو گونه برخورد باید داشته باشند، جاذبه و دافعه، این جاذبه و دافعه دقیقاً باید به جای خودش به کار رود و کسانی که فقط دفع می‌کنند، اینها خیلی کج سلیقه هستند و همانطور کسانی که همه را جذب می‌کنند، آنها کسانی هستند که التقاطی فکر می‌کنند. اسلام خود مکتبی است که دارای هر دو بعد جاذبه و دافعه می‌باشد، انذار دارد، تبشیر هم دارد» (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۸۰)

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با هدف واکاوی نقش حوزه‌های علمیه در جذب و ایجاد انگیزه و نشاط دینی در نسل جوان، و با تمرکز بر چالش‌های عصر حاضر و به ویژه جامعه اسلامی - ایرانی، به این نتیجه رسیده است که دینداری جوان امروز در یک گذار تاریخی از "تکلیف‌محوری موروثی" به "انتخاب آگاهانه و تجربه‌محور" قرار دارد. این تحول، بیش از آنکه یک تهدید باشد، فرصتی است

برای بازخوانی، بازسازی و عرضه‌ی روایتی زنده، پویا و گره‌خورده با زندگی از معارف ناب دینی. در این مسیر، حوزه‌های علمیه در تقاطعی سرنوشت‌ساز ایستاده‌اند: تعلل در درک این تحول و اصرار بر الگوهای ارتباطی یک‌سویه و قالبی، به حاشیه‌رانی تدریجی آنان و فاصله‌گیری بیشتر جوانان خواهد انجامید؛ درحالی که پذیرش هوشمندانه‌ی این واقعیت و بازتعریف نقش، می‌تواند فصل نوینی از تأثیرگذاری عمیق و نهادینه را رقم زند.

مطالعه‌ی حاضر نشان داد که مهم‌ترین مانع پیش‌رو، "شکاف و فاصله بین مطالب درسی حوزه و واقعیت جامعه است. جوان در فضای شبکه‌ای، با انبوهی از اطلاعات متعارض و الگوهای هویتی رقیب زندگی می‌کند و "دین" را در مقام یک گزینه در در حال آزمایش و خطا می‌سنجد، در حالی که، نظام آموزشی و تبلیغی سنتی حوزه، غالباً بر محور انتقال یک‌جانبه‌ی دانش ثابت و تأکید بر تکلیف، بدون ایجاد ارتباط با نسل جوان شکل گرفته است. همین شکاف، سبب بروز پدیده‌هایی چون انحراف در دینداری مانند اقبال به عاشورا ولی غفلت از نماز، "کاهش مرجعیت سنتی" به نفع منابع پراکنده‌ی مجازی، و "بحران هویت دینی" در مواجهه با شبهات شده است. در پرتو این تحلیل، راهکارهای ارائه‌شده در مقاله حول سه محور است که عبارتند از: ۱. تحول در روش و رسانه: استفاده از زبان هنر، فیلم، پادکست و شبکه‌های اجتماعی، تنها یک تاکتیک تبلیغاتی نیست؛ بلکه اقرار به این واقعیت است که "فرم"، خود حاوی "پیام" است. ارائه‌ی مفاهیم عمیق عاشورایی در قالب یک اثر هنری فاخر، بسیار کارآمدتر از تکرار فرمول‌های خطابی تکراری است. ۲. تحول در رابطه و نقش: عبور از نقش گوینده و محدث، به نقش مُصاحِب و مُشاوِر. این بدان معناست که طلبه و مبلغ امروز، پیش از آنکه پاسخ‌گو باشد، باید "شنونده‌ای فعال" برای دغدغه‌های وجودی جوان باشد. حکومت بر دلها از مجرای مهربانی و احترام، زیربنای هرگونه تأثیرگذاری کلامی خواهد بود. ۳. تحول در محتوا و پاسخ‌گویی: محتوای دینی باید از حالت انتزاعی خارج شده و به مسائل عینی زندگی جوان - از اخلاق حرفه‌ای و روابط اجتماعی تا مدیریت اضطراب و معنابخشی به رنج - بپردازد. پاسخ به شبهات نیز نه با تقبیح، که با استدلال‌های منطقی و عقلانی که حاصل ارتقای جدی سطح علمی و مهارت‌های گفت‌وگویی طلاب است، ممکن می‌شود.

در نهایت باید اینگونه بیان نمود که: آینده‌ی دینداری جامعه در گرو کیفیت ارتباط نهادهای دینی با نسل جوان است. حوزه‌های علمیه اگر بتوانند با تواضع علمی، جسارت روشی و خلاقیت محتوایی، پلی بین گنجینه‌ی اصیل معارف خود و جهان ذهنی و عاطفی جوان امروز بزنند، نه تنها نقش تاریخی خود را به عنوان پاسداران حیات معنوی جامعه احیا خواهند کرد، بلکه در شکل‌گیری "نشاط دینی" پایدار - که آمیزه‌ای از معرفت، عاطفه، التزام و سرزندگی است - نقشی بی‌بدیل ایفا خواهند نمود. این مسیر، البته دشوار و نیازمند عزمی جمعی، برنامه‌ریزی بلندمدت و بازاندیشی در برخی ساختارهای آموزشی است؛ اما ثمره‌ی آن، جوانی باورمند، پرسشگر، بانشاط و متعهد خواهد بود که هم خود را در آینده‌ی دین می‌بیند و هم دین را در آینده‌ی زندگی خود متجلی می‌سازد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* سید رضی، محمد بن حسین، (۱۳۷۹ش) گردآورنده **نهج البلاغه**، مترجم محمد دشتی، انتشارات مشهور، قم.

- ۱) اینگر فورشت و پل ریستاد، (۱۳۹۹) **درآمدی بر جامعه شناسی دین**، ترجمه مجید جعفریان، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- ۲) بیرو، آلن (۱۳۷۵ش)، **فرهنگ علوم اجتماعی**، ترجمه باقر ساروخانی، انتشارات کیهان.
- ۳) حرانی، ابن شعبه (۱۳۷۶ش)، **تحف العقول**، ترجمه محمد صادق حسن زاده، انتشارات آل علی، قم.
- ۴) خسرو پناه، عبدالحسین، (۱۳۸۳ش) **کلام جدید**، انتشارات مرکز مطالعات و پژوهشهای فرهنگی حوزه علمیه، چاپ سوم.
- ۵) دهخدا، علی اکبر (۱۳۹۱ش) **لغت نامه دهخدا**، چاپ دوم از دور جدید، دانشگاه تهران، تهران.
- ۶) رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۷ش)، **آنا تومی جامعه یا سنه الله: مقدمه ای بر جامعه شناسی کاربردی**، تهران، انتشارات کاوه.
- ۷) شکوهی، غلامحسین، (۱۳۹۷) **تعلیم و تربیت**، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ ۲۶.
- ۸) طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۸۹) **شیعه در اسلام**، ترجمه سیدهادی خسروشاهی، انتشارات بوستان قم.
- ۹) فقیهی، علی نقی، (۱۳۸۳) **بهداشت و سلامت روان در آئینه علم و دین**، انتشارات حیات سبز، چاپ اول.
- ۱۰) فیض کاشانی، محمد محسن، (۱۴۱۷ق) **محجه البیضاء**، قم: جماعه المدرسین موسسه نشر اسلامی.
- ۱۱) قائمی، علی، (۱۳۹۳) **جوان از دیدگاه نیازها، خواست ها و مصالح**، انتشارات امیر کبیر.
- ۱۲) قرائتی، محسن (۱۳۸۳ش) **تفسیر نور**، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ ۱۱.
- ۱۳) محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۸۴) **میزان الحکمه**، انتشارات دار الحدیث.
- ۱۴) مطهری، مرتضی، (۱۳۸۸) **ده گفتار**، انتشارات صدرا قم، چاپ هفدهم.

۱۵) مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۱ش) **تفسیر نمونه**، محقق: جمعی از نویسندگان، چاپ ده، دارالکتب الإسلامیة.

۱۶) نجاتی حسینی، سید محمود، (۱۳۹۸) **جامعه‌شناسی دین**، مؤسسه مطالعات اجتماعی دانشگاه تهران، ج اول.

نشریات و پایگاه‌های اینترنتی:

۱۷) امین، **بحران هویت دینی و ملی**؛ نگاهی به کاهش گرایش‌های دینی در بین جوانان ایرانی. خبرگزاری ابنا، ۱۴۰۳

۱۸) پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، <https://farsi.khamenei.ir>

۱۹) روزنامه جمهوری اسلامی، (۱۳۸۰) **آشنایی با افکار و اندیشه‌های شهید مظلوم بهشتی**، شماره ۸۰، ص ۳۳، تهران: سازمان انتشارات روزنامه.

۲۰) سایت دانشنامه حوزوی، ویکی فقه، <https://fa.wikifeqh.ir>

۲۱) سایت ویکی پدیا، <https://fa.wikipedia.org>

۲۲) قرباغی و دیگران، **مقاله بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر گرایش دینی جوانان استان همدان**، مجله مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، شماره ۵۱، ۱۴۰۰ش

۲۳) هاشملو، جعفر، ۱۳۹۶، به نقل از کتاب نظریه برگر، ص ۲۵، Berger, ۱۹۶۷. وبلاگ روانشناسی هاشملو